

Többszemközt a drámakihívásról

A három Ady-előadás bemutatójának délelőttjén szerveztük a Nagyváradai Könyvmaraton idején szokásos Maraton Café beszélgetést. Középpontjában ezúttal a Drámakihívás szerepelt. A kezdeményező SIMON JUDIT és SZÜCS LÁSZLÓ most BIRÓ ÁRPÁD LEVENTÉT, DEMÉNY PÉTERT, LOVASSY CSEH TAMÁST, tehát a három szerzőt, valamint EGRESSY ZOLTÁN drámaíró, FRIED NOÉMI újságírót és FAZAKAS MÁRTÁT, a Szigligeti Színház irodalmi titkárát faggatta.

SZÜCS LÁSZLÓ: A Maraton Café idején szombat délelőttönként, bár általában november elejére esett, mindig olyan jó idő volt, hogy többször kint üldögéltünk a stúdió meg a Silent kávézó közös udvarán. Ez a tizenegyedik alkalom, s ezúttal arra gondoltunk, hogy elsősorban a Drámakihívás miatt szólaltassuk meg a három szerzőt, illetve rajtuk kívül is minden jelenlévőt arra kérek, beszéljete az Ady-élményekről, arról, hogyan látjátok ma az ő olvasottságát, elfogadottságát, kultuszát. Elég sok vitát és álvitát is gerjesztenek körülötte, olyasmit is, amiről az ember nem is szívesen beszél, de hát mégsem lehet megkerülni. Illetve elsősorban a szerzőket kérem, hogy szóljanak akár a témájukról, akár arról, hogy este mire számítanak, s nyilván arról a munkáról is, amit tegnap délután leadtatok, amit ma este meg fogunk nézni. Szerettük volna a beszélgetésbe a rendezőket is bevonni, de ők most dolgoznak, úgyhogy velük később, külön-külön fogunk beszélni.

SIMON JUDIT: Én tegnap este már elolvastam a szövegeket. Bár éjszaka volt, fáradt voltam, mégsem aludtam el, hanem nagyokat röhögtem. Borzasztóan örültem annak, hogy a humor felől közelítettetek, és nem próbált egyikőtök sem egy pátoszos és komolykodó akármit kitalálni.

DEMÉNY PÉTER: Sok minden felmerült bennem, meg a kérdés is egy picit széles látókörű. A humor kapcsán az jut

eszembe, hogy Ady nem a humoráról volt híres, de ő egy szubverzív jelenség volt, és valahogy így kapcsolom én. Akkor, amikor írtam, én is egy olyan állapotban, mint Judit, hogy nem tudtam elaludni, akkor nem voltam ilyen okos, de utólag azt gondolom, azért közelítettem így meg, mert ellene megy minden korlátnak. Most persze nem tudom, mire gondoltok az álkönyvek kapcsán, de például felröppent ez az elmélet, hogy a szabadkőművesek megvásárolták. Ezt akkora marhaságnak tartom, hogy borzasztó. Ő nem volt egy megvásárolható ember. Nem feltétlenül a gerince miatt, hanem az atlanti-óceánikus egyénisége miatt. Ha meg is akarod vásárolni, akkor se tudod megvásárolni. Caravaggióról beszélgettünk a szerkesztőségben egyszer. Őt is mindenféle emberek fizették, és aztán pont azokat vágta pofán, az egyénisége miatt. Azért mondom, hogy nem a gerince miatt, mert az is elviszi egy picit, de nem hiszem, hogy egy megvásárolható ember volt. Akárki akármilyen bizonyítékot, nyugtát mutogat. Hát Hatvanyval nem összeveszett?

S. J.: A mecénásával.

D. P.: Igen.

Sz. L.: Megfizethető, de nem megvásárolható.

D. P.: Igen. Ő szeretett jól élni. Szerette a bort, a nőket, Párizst, a nem tudom, mit. Meg *A Holnappal*, nem? Azt végképp nem is érti az ember, hogy miért pont azokba rúgott bele, mint ahogy Juhász Gyula írta, hogy jobb barátokat nem kívánhat magának az ember. Szóval ezt gondolom róla. Azokat érdekesebbnek tartom, amiket Szilágyi Domokos és Székely János írt korábban, mert őket pont ez a folyton magáról beszélő, hangos, nagybetűs szavakat használó egyéniség zavarta, de ők nem politikai okokból akarták, hogy ez az ember megsemmisüljön, hanem ők egy másik költői attitűdöt ítéltek el vagy bíráltak felül, miközben nem hiszem, hogy egyikük is szerény lett volna, csak másképp volt öntudatos, mint Ady. Hogy hogyan írtam, meg mit írtam, arról majd később.

S. J.: Bocsánat, hogy közbeszólok, de hát azért vagyunk itt. Gyakorlatilag ő elfogadott minden pénzt, mert alanyi jogon járt neki, mert ő a Költő, ugyanakkor a költészetében, az alkotásban, a művében semmi kompromisszumra nem volt hajlandó.

D. P.: Hát hogy oldódjon ő fel kommunisztikus vagy milyen eszmékben, amikor ő maga azt képviselte, hogy ő a legcsúcsabb csúcs, hogy legyen ő egyenlő mindenkivel? Szinte minden egyéb gesztusa fölé felrajzolható egy kérdőjel, de pont azért, mert ő nem úgy volt normális, ahogy azt elvárjuk. Persze, ez bizonyos kapcsolatokban nem mentség, senki nő ebben az esetben nem fog örülni annak, hogy egy zseni teszi tönkre, vagy egy zseni bocsátja el, az nem vigasz, hogy engem egy zseni rúgott le magáról. De nem is olyan, hogy akármilyen történész azt írhatta, hogy ő a szabadkőművesek farzsebében ült. Mert ő egyszerűen nem tudott ott ülni.

BIRÓ ÁRPÁD: Ott kezdem, hogy honnan a viszonyom Adyval. Kilencedikes voltam, középiskolás, első év, a nemzetközi tantárgyverseny második kiadását itt tartották Nagyváradon, és adta magát a téma, hogy akkor Ady Endrével foglalkozzunk. Az egyik feladat az volt, hogy írjunk Ady Endrével egy képzeletbeli riportot, egy interjút, és én nagyon sajnálom, hogy ezt a képzeletbeli interjút vagy riportot nem

tudom újraolvasni, mert az, ugye, a papírra került, és azóta ott van, nem tudom, megőrizték-e egyáltalán. Nagyon kíváncsi lennék, hogy mi az, amit kérdeztem tőle, vagy mi volt annak a beszélgetésnek a lényege, amit nyilván elképzeltünk. Már csak azért is, mert később fantasztikus versszavaló tehetségnek tartottak az iskolában, és elküldtek Ady Endre szavalóversenyre, aminek nagy hagyománya van Váradon. Ott nagyon szép és abszurd helyzetek álltak elő, hogy 14-15 éves lányok szavalták: „már vénülő kezemmel fogom meg a kezedet”. És valahogy ebben is, meg a saját magam által választott versekben is azt éreztem, hogy van egy óriási szakadék közöttem és Ady között, és hiába nyertem meg a szavalóversenyt, és hiába lettem első, második helyezett.

FAZAKAS MÁRTA: Mit szavaltál?

B. Á.: Mindig volt két kötelező és három választható vers. Nem tudtam megfejteni. Ültem az osztályteremben a magyartanárnővel, aki egyébként nagyon szabad gondolkodású magyartanárnő, nem az iskolás és tankönyves Adyt vagy tankönyves irodalmat nyomta belénk, és próbáltunk kulcsot találni ezekben az Ady-versekben, de hát rohadtul nem jött össze. Tizenöt évesen úgy éreztem, semmi közöm nincs ehhez az Ady Endréhez, semmi közöm. Egyszer *Az Illés szekerén* volt az egyik nagy vers, amit kellett szavalni, meg ilyen nagy forradalmi verseket. Egyszer Moldován Blanka is volt ezen a szavalóversenyen, és az egyik évben

egy fantasztikusan jó Ady-verset hozott, ami a kevésbé ismertek közé tartozik, az a címe, hogy *A kamat*, és egy abszolút nem adys Ady van benne. És azt mondtam, hogy na, jó, akkor én a következő évben ezt fogom szavalni. Nagyon humoros egyébként ez a vers, olyan arca van Ady-nak benne, amit nem ismerünk, vagy nem feltétlenül közismert. És akkor rám került a sor, vártunk arra, hogy az általam választott verset tudjuk szavalni, több verset kellett választanunk, ugye, de csak egyet szavalthattunk el, és Jerovszky Tímea kiállt, és elszavalta Ady Endre *A kamat* című versét. Mi akkor rendkívül konfliktusban voltunk, vagy hát volt valamiféle versengés közöttünk, és akkor azt mondtam, csak azért se fogom ugyanazt szavalni.

Sz. L.: Ő nem tudta, hogy te mivel készülsz?

B. Á.: Nem, biztos nem tudta, hogy én azt választottam, de hát előttem volt, és akkor elszavalta azt a verset. Azt éreztem, én ezt nem tudom elszavalni, elszavaltam valami mást, és jobb helyezést kaptam, mint ő. Ez némi elégtétellel töltött el, hogy annak ellenére, hogy az általam választott Ady-verset nem tudtam elszavalni, ez így megtörtént. De továbbra is azt éreztem, abszolút nem áll hozzám közel Ady Endre. Nem, nem tudom, óriási távolság van közöttünk, és ez nem feltétlenül egy időbeni távolság, hanem az van, hogy a száz évvel ezelőtti költészetet valamilyen módon nem értem, vagy nem találok kulcsot Ady Endre személyéhez és életművéhez. És az az igazság, hogy nagyon butának éreztem ettől magamat, vagy úgy éreztem magamat, hogy hát ez nem méltó egy olyan emberhez, aki irodalmi pályát akar választani vagy bölcsészettudományi karra készülni. Aztán elolvastam Cseke Gábornak egy publicisztikáját, ami az interneten jelent meg, ő is ugyanezt a dilemmáját írja le Adyról, és úgy fogalmaz, ezt a mottóba bele is írtam, hogy Ady Endrét utol kell érni, de soha nem hagyja magát utolérni. És valamiért ezért számomra is megfoghatatlan marad, úgyhogy ezért örültem ennek a Drámakihívásnak, mert azt reméltem, ebben a viszonyomat is tisztázhatom Ady Endrével, egyáltalán, az életművével. Azt mondtam Nikolettéknek is, a tévéstábnak nyilatkozva, hogy nyilvánvalóan az ember, annak ellenére, hogy nem tudja a témáját előre, azért mégiscsak átnézi, hogy mit lehet tudni Adyról, forgat könyveket. Azt gondolom, nem sok olyan költő vagy

irodalmi személyiség van, akinek az életéről ennyi mindent vélünk tudni, ennyire véljük ismerni az ő történeteit, ennyire a költészetére tudjuk vonatkoztatni az életének bizonyos pillanatait, a belső működéséről mégis nagyon keveset tudunk – legalábbis saját magammal kapcsolatban ezt gondolom. A Drámakihívás erre volt egy jó gyakorlat, hogy valahogy közelebb tudjak jutni ehhez a belső működéséhez, ami az egész költészetét működteti.

LOVASSY CSEH TAMÁS: Nekem attól a legizgalmasabb Ady, hogy borzasztó sokféleképpen nem tudom, hogy ki ő, és hogy mit gondolok ezalatt. Ez jutott erről eszembe, illetve az, hogy mégiscsak milyen szörnyű lehet, ha az ember intézményesül mint szerző. Hogy a befogadó oldaláról mennyire érdekesen tud működni. Nyilván az első gondolat, ami eszembe jut az Ady-képemről – és ezek tényleg primer érzések –, hogy valamiféle olyan tempója, olyan ritmusa van... most elkezdek itt színházban vagy színházi fogalmakban gondolkodni, hogy tempója van, pontosan meghatározható ideje van, gyors, szemtelen, pimasz, meglep, folyamatosan meglep – ezeket tudom így címszavakban kifejezni. És hát az az ellentmondásosság vagy az a kettősség, ahogyan sokszor gondolunk rá, megpróbálva eltagadni bizonyos részeit az életének, amelyek hozzátartozhatnak, meg az a kultikus viszonyulás, hogy eleve így gondolunk rá. Ezek jutnak így hirtelen eszembe.

Sz. L.: Mielőtt a darabokra térnénk, előbb a többieket is kérdezzük meg a bennük kialakult Ady-képről. Zoltán?

EGRESSY ZOLTÁN: Nekem szürreális élményem volt. Egy idős tanárnő, aki teljesen függetlenül attól, hogy mit tanított éppen, úgy ment órára, hogy Ady Endre arcképét bámulta. Normális volt egyébként. Kirúszozta magát, megcsináltatta a haját, és kirakott egy Ady Endre-képet, és neki tartotta az órát. Különben én Adyból érettségiztem, őt húztam, és arra emlékszem, semmire egyébként az érettségiből, hogy a végén megkérdezte az elnök, melyik az én kedvenc Ady-versem. Vvalamiért hirtelen azt mondtam, hogy az *Elbocsátó szép üzenet*. Valójában nekem a *Valaki útravált belőlünk* volt a kedvenc versem, ami utána íródott, és ugyanannak az eseménynek a szerintem őszintébb verziója. Érdekes, mert megismétlődött ez a dolog később, a Veres Pálné utcai lakásban, most Ady-múzeum. Volt aznap egy, nem tudom, színházi világnap, valami irodalommal kapcsolatos világnap volt, bementem valakivel, és épp egy diákcsoportot vezettek körbe, és aki vezette, a tanárnő valamiért felismert engem, és azt mondta: „Itt egy kortárs író, megkérjük, meséljen valamit Adyról, vagy olvasson föl egy verset.” És a kezembe nyomott egy Ady-kötetet. Gondoltam, hogy felolvassom a *Valaki útravált belőlünk-et*, vagy még inkább elmondom, hiszen tudom. Kinyitottam. *Elbocsátó szép üzenet*. Ma már *Az alvó csók-palota* a jelenlegi kedvenc Ady-versem, amit kevesen ismernek. De egyébként minden eddigi elhangzott dologgal egyetértek. Nagyon nehéz úgy viszonyulni hozzá, mindenkinek szerintem, hogy le tudjon válni ezekről a rárakódott dolgokról, Ady Endre műemlék jellegétől egyáltalán. És egyébként a meglepetés, írtam egy könyvet egy Törőcsik nevű futballistáról, akit most egy kicsit nehéz összehozni Adyval sok szempontból, de annyiban nem, hogy neki minden mozdulata meglepetés volt. És Adyval is ez van, vagy akár a szórendekkel. Ezért tartom például lefordíthatatlannak Adyt. Ugyanúgy, ahogy Szép Ernőt sem gondolom, hogy le lehet fordítani. Mert olyan ízek, finomságok vannak a nyelvében, ami úgy hat, hogy nem is a póz, meg nem is az öntudat, vagy nem tudom, minek nevezzük, amin nevettem. Volt az életemnek olyan időszaka, amikor megmosolyogtam. Ugyanakkor szíven is üt. És azon csodálkozom, hogy szinte mindenkinek van egy Ady-korszaka. Mint József Attila is. Nekem is volt. És aztán hir-

telen fölerősödik egy Pilinszky vagy valami. Tehát ahol éppen tart az ember élete. De egy-két örök pillér van, és Ady is ilyen természetesen. Ezek az álviták pedig, mondta Laci az elején, valószínűleg beszélni se kellene róla, de hát mégis muszáj, annyira értelmetlen, provokatív, előcibált dolgok, muszáj belekötni, úgy gondolják. Ezek majd lecsengenek szerintem.

F. M.: Arról van élményem, hogy leveszem a könyvet a könyvespolcra, és hogy próbálom olvasni, de nem jön át. És aztán valaki ezt vissza is igazolta, hogy igazából Adynál nagy a szórás olyan értelemben, hogy egy jó versre jut sok rossz is. És megnyugodtam, hogy én akkor éppen nem találtam meg. Viszont magyarórán, amikor elérkeztünk hozzá, a szerelmi lírája, a *Héja-nász*, az *Elbocsátó*, ezek nagyon átjöttek, és nagyon működőnek éreztem. Ennyi az, ami eljutott hozzám. Egyébként a forradalmi, a minden-nel szembeni magatartás mélyen nem érintett, nem tudott hozzám eljutni, mert valószínűleg nem ilyen vagyok én magam sem. Leginkább Kemény Istvánnak a *Komp-ország, a hídról* című írása volt az, amiből megértettem Ady jelentőségét, ahogy azt is, hogy nekem meg miért nincs ehhez a költőhöz közöm.

Sz. L.: Érdekes az Ady-életrajz és az életmű esetében a nagyon erős összetartozás. Vagy az is, hogy 100 évvel a halála után a mai napig tényleg kultusza van, rajongói tábora. Fanklub. Az ilyenek közül majd

mindegyiknek megvan valamilyen úgymond ismeretlen kedvenc verse. Általában nem valamelyik ismert nagy vers a kedvenc, hanem olyan, amiről néha restelkedve valljuk be, hú, ezt nem is ismerem, vagy alig hallottam róla, és az a nagy kedvenc. Szóval intézményesült, ugyanakkor élő jelenség. Amiről még szeretnék beszélni, hogy nagyon fontosnak tartom az újságírói, publicisztikai munkásságát. Nekem, amikor úgymond Ady-korszakom volt, ez a versek mellett legalább annyira a cikkeket is jelentette. Hihetetlenül élő és modern ez a nyelv, amin az újságíró Ady is szól. Nagyon sok olyan írása van, ahol egy-két szó konkrét utalást leszámítva, akár mainak is gondolhatnánk. És ebben feltétlenül a kora előtt járt. Persze, a kezére játszott, hogy ez az az időszak, amikor a modern magyar újságírás kialakult. Tehát nem előzménytelen, nem a semmiből jött. És ilyen szempontból Várad neki jó iskola volt, hiszen öt helyi napilap versengett, nagyvárosi sajtóköznyezetben tudott működni.

VERESTÓY ESZTER: Én a zilahi Wesselényi kollégiumban érettségiztem, és a név kötelez. És nagyon csodálkozom Árpán. Nem kényszerített senki arra, hogy tizenévesen szeressem Adyt. Viszont szerintem genetikailag magamba szívtam, mert édesapám a világ egyik legnagyobb Ady-rajongója volt, sajnos már volt. Tényleg Adyval kelt és Adyval feküdt. Ezt szó szerint értsétek, ott volt az Ady-kötet a polcon, a feje mellett, és úgy kelt, és úgy feküdt, hogy olvasott. És ceruzával beírta a versek mellé, hogy mit gondol, hogy csodálatos, fantasztikus stb. Majd mindegyiknek van jegyzete. Nagyon szerette a *Levél-féle Móricz Zsigmondhoz-t*. Úgy is temettük el, hogy megkértem a lelkészt, olvasson fel egy olyan verset, amit úgy találtam, hogy lapoztam, és mondtam, hogy na, akkor ez legyen, mert oda volt írva, úgy volt írva, hogy kitűnő és még kitűnőbb. Tehát nem kényszerített senki, hogy szeressem Adyt, de szerettem és szeretem. Nálunk az volt a hagyomány az iskolában, hogy az összes érettségi találkozóra visszajövő vén diáknak mi tartottunk egy tíz-tizenöt perces szavalóműsort. „Június volt s ujjongtunk, nincs tovább”, ezt rengeteget szavaltam, arra emlékszem, meg publicisztikát is olvastunk fel. Akkor kerültem Váradra, és sokat jártam arra a bizonyos szavalóversenyre, és tényleg furcsa volt az, hogy tizenéves gyerekek miért olyan verseket választanak, amelyekhez láthatóan nincs

sok közülük, pedig választhattak volna mást. De az is érdekes volt: hallani ugyanazt a verset három előadásban, mert mindegyik más volt, más-képp közelítette meg. Pedig a legtöbb tényleg nem tizenéves gyerekeknek volt való, de én tizenévesen szerettem meg, nem volt kényszer, és szerettem mai napig is.

FRIED NOÉMI: Én sem tudom elválasztani a költő Adyt és az újságíró Adyt. Egyébként a személyének megítélése körüli vitákat, indulatokat elsősorban nem a versei gerjesztik, hanem a publicisztikája, ami egy-két szó kicserélésével, ahogy Laci is mondta, ma közölhető lenne, mint jelenkori véleményanyag.

S. J.: Nekem is apámhoz kötődik Ady. Apám, aki színész volt, vagy ötszáz verset tudott kívülről. Ezekből sok volt Ady. Ő nagyon szerette. És valamikor akkor, amikor a fiúk iránt kezdtem érdeklődni, akkor a kezembe nyomta Adyt.

B. Á.: Hogy elmenjen a kedved.

S. J.: Dehogy, valami olyasmit mondtam, hogy ha mindenképpen meg akarod ismerni a férfilelket, akkor Adyt kell olvasni. Ez jól megfogott, elkezdtem vadul olvasni Adyt, ettől függetlenül továbbra is Kosztolányi-párti maradok, de felfedeztem én is magamnak Adyt. És ha van kedvenc versem, akkor az *A fekete zongora* mindenképpen. Miért? A fene tudja. Nem vagyok én irodalmár, hogy okos legyek. De Ady számomra továbbra is, valószínűleg ez van

belém plántálva, a csapongó férfi, aki a szellemiségében vonzó ember, a szellemiségében vonzó férfi. Tehát nem külsőről beszélünk, nem habitusról, hanem arról a szellemiségről, amit ő át tud adni a költészetében. Egyébként valaki megkérdezte tőlem, hogy ha Ady most itt sétálna Nagyváradon, akkor szívesen lennék-e a szeretője. Mondtam, Isten őrizzen.

B. Á.: Akkor sem, hogyha így nézne rád?

S. J.: Felőlem akárhogy nézhetne. Egyébként én rettenetesen élvezem ezt az álvitát, ami körülötte kialakult. Sokszor mérges is vagyok nyilván, de amúgy élvezem. Nyilván a publicisztikája miatt van ez, hiszen kicseréljük a dátumot, és rettenetesen illik a mai korra. De, basszus, hát folyamatosan arról vitatkozunk, hat-e az irodalom. Lám, tessék, hat, politikai vitákat okoz egy száz éve elhunyt költő. És ennek a Drámakihívásnak is rettenetesen örülök, annak, hogy most három fiatal szerző elkezd Adyról gondolkodni. Én ezt nagyon élveztem.

V. E.: Mi is majd szeretnénk élvezni.

S. J.: Fogjátok.

Sz. L.: Akkor most már térjünk rá a szerzőkre, témákra, darabokra.

S. J.: Kezdem Péterrel, mert ő küldte be elsőként. Na, ilyeneket írt Péter, hogy azt mondja Dénes Zsófia Csinszkanak, akiről tudjuk, hogy ő volt a finom, a csendes, a rajongó, az akármilyen – hogy milyen volt Csinszka tulajdonképpen, az egy hosszú történet –, szóval a Péter darabjában azt mondja Dénes Zsófia Csinszkanak: „Már hogyne szeretnéd, mármint Adyt, te mucsai bárónő. A svájci leányintézetből szeretheted is, az semmibe se kerül. Majd megérezed a hányásszagot, ne félj, de akkorra már késő lesz.” No.

D. P.: Teszel fel kérdést?

S. J.: Nem a Dénes Zsófia–Ady-kapcsolat érdekel engem, hanem a Dénes Zsófia–Csinszka.

D. P.: Csalni fogok. Olyan értelemben, hogy szeretnék reagálni néhány dologra, ami itt elhangzott. Amit Árpai meg Márta mondott, azon én is csodálkoztam, mert valahogy azt gondoltam, hogy aki kamasz volt valaha, az csak úgy zajlodhat, hogy lázadjon, nem? És akkor benne van Adyban, vagy én azt éreztem, hogy benne van, hangolódtam rá. Az egyetem alatt voltak Szép magyar beszéd versenyek, ezekre jártam, Kazinczyról nevezték el őket, és egyszer egy szombathelyi tanárnak fejtegettem nagyon kamaszos lázzal az *Elbocsátó szép üzenetet*, erre azt mondta: „Olvasd el a *Valaki útravált belőlünk-et*.” Ő egy érett férfi volt két gyerekkel, én meg másodéves kamasz. És akkor elolvastam, és tényleg, nagyon nagy élmény együtt olvasni azt a kettőt. Mint elárvult pipere-asztal, / Mint falnak fordított tükör, / Olyan a lelkünk, kér, marasztal.” Egészen más. Az meg a beszélgetés folyamán jutott eszembe, hogy nem is biztos, hogy igaz, de hát beszélgetünk most, nem tételeket mondunk, hogy azért van ez a sok póz, mert olyan nehéz őszintének lenni. És amikor Ady van, akkor még nehezebb. És azért van ez a sok, hajh, én szegény, beteg ember vagy nem tudom, micsodák, mert van ez a folyton másról beszéd, szépen beszéd, de soha nem a problémákról, minden heroizálva van, ha Petőfi elküldi Vörösmartyt, akkor már mindenki meg van botránkozva. És eltelik majdnem száz év, amíg. És én azt mondom, hogy nemcsak a publicisztikája gerjeszti ezeket az álvitákat, hanem maga az, amilyen ő volt – szemben minden korláttal, egy

olyan korban, amikor mintha semmi egyéb nem vágnának sokan, csak korlátokra, rendre, fegyelemre és egyéb ilyenekre. Na, most hogy én, a darabom. Azért nehéz nekem, mert lehet, hogy ha jók ezek a replikák, akkor azért jók, mert a lelkeknek van egy Dénes Zsófia-lelke vagy mi az isten lova. Tehát tudtam hangolódni arra, hogy ő mit mond, de remélem, végül arra is, amit Csinszka mond, mert akkor jó ez, ha mindenkinek tudtam adni a feszültségből, vagy tudott adni a jelenet. Meg nem biztos, hogy Dénes Zsófia ilyen volt, de hát az most már végképp nem érdekel. Az ember nem tud aludni, és egy darabot kell írnia holnapra, akkor nem tud ő annyira. Az a lényeg, hogy mi szólal meg itt. És arra gondoltam, hogy ha, mondjuk, összejönne egy szobában, és az egyik ezt mondana, a másik meg azt, akkor az egyik lehet, hogy azt mondaná: ilyen közel voltam ahhoz, hogy egy nagy költő felesége legyek. És te meg jössz itt a turbékolással vagy a nem tudom, middel. Néha abban kellett visszafognom magam, hogy ne mondjak ilyeneket, mint amit az előbb mondtam, hogy az isten lova, mert az nagyon kilógna az akkori beszédből. Biztos így is mond olyanokat, amiket nem mondott volna, de mégiscsak finomabban legyen dühös, mint ahogy én lennék esetleg. Ady nem szerepel a darabban. Én nehezen tudtam volna megküzdeni azzal, hogy mit csinál ez az ember ott, miközben történnek a dolgok. Jobbnak láttam, hogy a hiányával hasson, ebben legyen ő, hogy mit mondanak róla. Van egy nagyon rossz előképe a Csinszkához való viszonyának. Ez a Robotos-könyv, ami csak arról szól, hogy ez egy szörnyű nő volt, akinek egyéb célja sem volt, mint hogy kifossa ezt a szegény, beteg embert. Persze Lédát én is nagyobb jelenségnek tartom. Világéletemben jobban szerettem a démonokat, mint a szűzlányokat. De van például az az anekdota vagy micsoda, hogy Csinszka egy este kiönti a bort, és egész éjszaka Csucsán bort keresnek. Hát, vannak előképeim alkoholistákról. S ha elképzelem ezt az éjszakát, akkor azért nagyon sokat jóváírok Csinszkának, akármilyen naiv, ártatlan és nem tudom, milyen. Akármilyen volt, de egy ilyen palival, apám. Hát Csucsá most is hogy néz ki, és akkor ott éjszaka bort keresni. Jaj. És ez csak egy történet. Szóval nem lehetett könnyű.

Sz. L.: Azt nem tudom, hogy a valóságban egyáltalán beszélgetett-e valaha Csinszka és Dénes Zsófia. Valószínűleg igen.

Akár Ady halála után. Azt tudjuk, hogy Léda és Csinszka egyszer találkoztak egy fodrásznál. Az egyik jön be, a másik ül bent. Készül a haja. Meglátták egymást. Nem hangzott el egyetlen szó sem. Ez volt az egyetlen találkozás, amikor látták egymást.

D. P.: Lám Béla könyvében van egy nagyon szép rész. Ez amúgy másról szól, csak eszembe jutott, hogy Ady és Lám Béla valahogy egyedül maradnak, és hogy mit akar ő ettől a lánytól, kérde Ady. És Lám Béla ilyen fiatalosan, hogy a becsületes életet, a tisztességet. És akkor azt mondja Ady: mit gondol, nem mindenki ezt akarja? Tehát mennyi tisztaság volt, azt akarom mondani, vagy vágy a tisztaságra e mögött a sok elpiált, elhányt, elkegyetlenkedett, elkíméltetlenkedett éjszaka és nappal mögött és mellett. Mennyi szeretetvágy. Hogy miért nem szeret engem az apám, mert nem lettem szolgabíró egy koszos szilágysági faluban. Ezért sem szeretik Adyt különben. Miközben hepehupás, izé, aközben az is ott van, hogy honnan a nyavalyából jöttem én, bakker, és hova kéne visszamenni. Pedig miközben visszamegy, ott érzi jól magát.

S. J.: Biró Árpí gyakorlatilag megfogta Adyt, de igazából ő a színházról írt. Árpínak a szövege a színházról szól.

B. Á.: Meg egy kicsit magamról.

S. J.: Persze. Képzeljétek el Árpit, aki belesuvaszkodik Ady agyába, és rohadtul rosszul érzi ott magát.

B. Á.: Merthogy konkrétan ez az alaphelyzet...

S. J.: ...amit én borzasztóan élveztem. Közben imitt-amott szó van Adyról. Szó van erről a kihívásról, de, ismétlem, a színházról, arról, hogy lehet színházban úgy eleve megfogalmazni egy témát. Meg a rendező és a színészek közötti birkózások.

B. Á.: Merthogy én is alapvetően azt éreztem, meg kell birkózzak valakivel, és azt gondolom, a legjobb módja annak, hogy megértsem az adott ellenfelet vagy kihívótársat, az, hogy egy ilyen kihíváson keresztül beszéljek arról, hogy én mit érzek ezzel kapcsolatban. És nyilvánvalóan egy Ady-életrajzi mottó vagy egy Ady-életrajzi jelenet, vagy teszem azt, az Ady-életmű, az alapvetően nem színházi. Ebben van egy óriási konfliktusforrás, hogy ezt hogyan lehet, mondjuk, színpadra tenni. Azt, ami alapvetően nem színpadra termett, mivel van egy csomó konfliktus, de nem drámai konfliktus, nem színpadi konfliktus. És ennek a megértéséhez vagy ezeknek a mechanizmusoknak a felfejtéséhez nem nagyon jó eszköz az, ha az ember a színház a színházban eszközét használja. És egy virtuális realitásba kerül, ahol a színészek azt ajánlják a rendezőnek, hogy játsszák el azt, ahogyan Biró Árpai beszívott, és azt álmodja, hogy Ady Endre részeg agyában van, és ott próbál támpontokat keresni Ady Endre költészetéhez. Egyébként vannak benne vendégszövegek. Elég sok vendégszöveg van – részint azokból a visszaemlékezésekből, amelyek a Három Hollóval kapcsolatosak. Idézek Csinszka-levelet is benne. És van benne Ady-költemény is, és hát részlet néhány Ady-versből.

S. J.: Rettentő kíváncsi vagyok, milyen előadás lesz belőle.

B. Á.: Hát arra én is.

S. J.: Tamás szövegének az a címe, hogy *Projekt B111*. Ő elhelyezi valahova, azt mondja, hogy a jövőbe, én azt mondom, hogy a jelenbe. A cselekmény az Ópusztaszeri Irodalmi Skanzen területén játszódik. A szereplők: Sors Eduárd projektvezető, génsebész, majd Dodó; Hajnal Ünige kutató, majd Léda; Szeretet Márta, az Oktatási Államtitkárság főosztályvezető-helyettese, majd jósnő; és Ady Endre. Van

egy pincér is. Ez a skanzen oktatásra szolgál, magyar irodalom oktatására, és az a nagy találmány, és ettől olyan boldog ez a Szeretet Márta, hogy úgy tudják megjeleníteni Adyt, hogy minden, a középiskolások számára nem példaértékű tulajdonságát lebontják róla. Na, mesélj, hogy ez honnan indult. Nagyon politikai szaga van.

L. Cs. T.: Ugye, a téma az a jósnőnél való helyzet volt, és kicsit abba futottam bele, amit Árpai is mondott, hogy bár van konfliktus, ha Ady egész életművét tekintjük, konkrétan a helyzet színpadilag annyira nem érdekes. Meg hát engem sem érdekelt annyira, mint inkább az, hogy ma úgy nagyjából mihez kezdhetünk Adyval. Nekem nagyon érdekes volt ez a gyakorlat, mert az utóbbi időben, meg úgy általában is én úgy dolgozok saját szövegekkel, hogy aztán meg is csinálom színpadon. Most azon kellett gondolkodni, hogy lesz az a zavaró tényező, a rendező, ez mindig kicsit nehezzé teszi. Általában egy másik zavaró tényezőhöz szoktam, ami a színész. És akkor most azon kell gondolkodni, hogy milyen formát találj ki, lehetőleg szabadon hagyni számukra is az adaptáció lehetőségét. Én most egy másik projektből futottam ide, haza, nagyjából ugyanazt a formát működtetjük, ez a post fact drámaforma vagy drámamódszer, aminek az egyik lényege vagy egyik alapja az, hogy vegyünk egy eseményt, hazudjuk róla azt, hogy valóságos, és mutassuk meg ennek a részleteit úgy, hogy közben szórjunk el valóságos eseménye-

ket vagy eseményrészleteket ebben a szövegben. Hát azt, hogy politikus szöveg, nem tudom. Annyiban biztos politikus, amennyiben az Ady-publicisztikák is politikusak. Egy mottót is választottam az én kedvenc Ady-szövegemből, *Az ismeretlen Corvin-kódex margójára* című szövegből. Arra is mondhatjuk nyugodtan, hogy politikus szöveg. Igazából az érdekelt, hogyan gondolkodunk, gondolkodhatunk ma Adyról egy adott politikai értékrenddel átszőtt és áthatott közbeszédben. Meg hogy ez a kultikus viszonyulás, amiről beszéltem, lebontható-e, vagy hogyan bontható le. Meg hát kicsit érdekelt Adyról nem mint irodalmi ikonról gondolkodni, hanem kicsit szemtelenül, kicsit lazábban nyúlni hozzá.

S. J.: Benneteket is zavar a rendező, vagy csak Tamást?

B. Á.: Engem nem, én meg is rendeztem.

S. J.: Igen, komplett színpadi utasításokat, rendezői utasításokat adtál.

B. Á.: Éltem azzal a gyanúval vagy inkább azzal a lehetőséggel, hogy két színész rendezőként is dolgozik, a harmadik rendezőnek meg van annyi exhibicionizmusa, hogy ő is szívesen játsszon, részt vegyen a játékban. Én a rendezőt is beleírtam, aztán meglátjuk, hogy ezzel mit kezd.

S. J.: Péter, te továbbra is szereted a rendezőket? Egyszer azt mondtad nekem.

D. P.: Igen, én szinte csak a szöveget írom. Nem szeretek utasításokat írni. Ilyeneket, hogy jelezzem, mi a minimális szándékom. De kíváncsi vagyok arra, hogy az én esetemben Tasnádi-Sáhy Péter hogyan fog megküzdeni ezzel. Neki még valamivel meg kell küzdenie. Hogy, ugye, két férfit húztam és két nőt szereplőnek, de csak egy férfi van, viszont van három nő. Már az este azt mondta Péter, hogy Kardos Marci nagyon jó nő lesz. Na, hát mondom, jól van akkor.

Sz. L.: Ha már a rendezőkről volt szó, Zoltánt is meg akartam kérdezni: neked mik a tapasztalataid a rendezőkkel?

E. Z.: Én azt szeretem, hogyha egy rendező a darabtól függ, és nem ürügyként használja a darabot, tehát ha valamiről akar beszélni, és ehhez ott egy darab, annak kapcsán átalakítja a saját igényeinek megfelelően. Azt nem szeretem. Ha a darabból indul ki, az nagyon fontos, valamint az, hogy a műfajt tartsa. Ha mondjuk, egy tragikomédiát írok, akkor az ne menjen el sem a melodráma, sem a bohózat irányába, se a tragédia, se a komédia irányába, jó, ha az egyensúly megmarad. Egyébként nem szoktam beleszólni vagy részt venni próbákon. Én a szövegért vagyok felelős. Azt nem szeretem, ha a szöveget bántják, beleírnak. Húzás előfordul színházban, az nem is olyan nagy baj, de szerintem az író felelőssége véget is ér a szöveg megalkotásával. Más kérdés, hogy nagyon sokan az előadás alapján ítélnék meg egy darabot, az pedig néha nagyon nem ugyanaz, a darab meg az előadás. Egy darabból annyiféle előadás születhet. Nem minden *Hamlet*-előadás csodálatos, ugyanakkor egy gyengébb darabból is létre lehet hozni egy szórakoztató, érvényes előadást. A rendezőn nagyon sok múlik. És fontos, hogy egy hullámhosszon legyen az író a rendezővel, de ez esetleges, ezt nem lehet tudni. Hacsak nincs valakinek egy olyan állandó munkatársa, akivel mindig dolgozik, egy író-rendező páros. Nekem egyébként nincs, de nem is hiányzik. Úgy általában nincs véleményem a rendezőkről. Ez ugyanolyan jó játék, hogy mi lesz egy darabból, mint maga a darabírás.

S. J.: Árpi, a te darabodban sokunk részére van fricska.

B. Á.: Saját magam részére is van fricska.

S. J.: Igen, saját magad részére is.

B. Á.: Aki megszámlolja, hogy hányszor szerepel benne az én nevem, az kap valamit az előadás végén. Azt gondolom, hogy önkritikával kell kezelni minden ilyen helyzetet, és a legtöbbször azt érzékelem, hogy nagyon sokszor sem a színházi alkotók, sem más művészeti ágban alkotók nem vagy nagyon ritkán alkalmazzák ezt az önkritikus hozzáállást és az öniróniát. Nagyon sokszor ráfeszülünk a dolgokra, pedig nem erről kell szólni. Ady is volt annyira nagyvonalú, hogy ezeket mind megengedte saját magával szemben is. Nyilván a többiekkel szemben meg még inkább. És azt gondolom, hogy ezzel a fajta öniróniával azt az érzetemet is megfogalmaztam, hogy itt Nagyváradon valahogy nem érzem ezt az Ady-kultuszt. Van egy szavakkal fenntartott Ady-kultuszunk, de nem tudunk közelebb jutni ahhoz az Adyhoz, akiről mi is itt most beszélgetünk. Ugyanúgy nem tudunk közel jutni hozzá, mint ahogy a darabban a színészek sem tudnak közel jutni hozzá.

S. J.: Márta, te olvastad a szövegeket?

F. M.: Nem. Árpiét elkezdtem olvasni, láttam, hogy nagyon pörög, nagyokat kacagtam, és úgy döntöttem, ezt inkább megtartom estére. Csak azt néztem, hogy oldalszám, tördelés, rendben legyen a kézirat.

Sz. L.: Én is azon gondolkoztam, hogy olvassam-e el előtte vagy ne.

S. J.: Én, ha van rá lehetőségem, bemutatás előtt, mielőtt megnézem az előadást, elolvasom a szöveget, akár kötetben, akár neten. Szeretem ismerni a szöveget, hogy az előadással összehasonlítsam magamban. Nagyon szépen köszönjük, hogy itt voltatok.

*A hanganyag átíratát
TÓTH HAJNAL készítette.*